

MARTIN ŠRAJER / 24. 3. 2023

Cesta do pravěku

Cesta do pravěku (1954) byla ojedinělým počinem v kontextu zestátněného filmové výroby i světové kinematografie. První celovečerní hraný film Karla Zemana sice naplňoval kulturní a politické priority komunistické strany, ale současně uchvátil diváky různých věkových kategorií coby dobrodružná podívaná s propracovanými triky. Hledání rovnováhy mezi oběma polohami představuje jeden z leitmotivů monografie, která po delším čekání rozšířila edici České kino. V ní v roce 2019 vyšel obsáhlý sborník odborných textů *Král Šumavy: komunistický thriller* (ed. Petr Kopal).

Knižní *Cesta do pravěku*, kterou editoval Lukáš Skupa, je čtenářsky přístupnější jak menším počtem stran, tak střídmější délkou jednotlivých studií, jdoucích rovnou k věci. Všech jedenáct textů se točí okolo snímku Karla Zemana, nejde o rozmáchlé výpravy do oblastí s kinematografií nesouvisejících. Jednotlivé příspěvky jsou zasvěcené, z velké části podložené dosud nevyužitými archivními prameny a současně přehledné a čtivé. Doprovází je kvalitní černobílé i barevné fotografie, naskenované archiválie i kompletní prepis scénosledu *Výlet do vesmíru*, jedné z raných verzí scénáře k *Cestě do pravěku*.

Knihu o třech stech stran tvoří čtyři oddíly. První se věnuje obecněji dílu Karla Zemana, druhý produkci, distribuci a recepci *Cesty do pravěku*. Třetí v návaznosti na Zemanův film probádává sféru socialistických filmů pro děti a mládež. Příspěvky v posledním oddílu o filmu slovy editora „pojednávají více v teoretickém či esejistickém smyslu a z různých úhlů reflektují žánrovou podstatu snímku“.

Martin Mišúr v úvodním příspěvku *Umění nemožného. Kombinované filmy Karla Zemana v žánrové praxi zestátněné kinematografii* hledá odpověď na otázku, jak se Zemanovi podařilo v rámci vymezených zestátněným filmem a dobovou politikou prosazovat „nákladné a nevšední látky“. Prioritu v padesátých letech představovaly náměty ze současnosti, ne ze vzdálených světů. Ty začaly do veřejného diskurzu pronikat až po

vypuštění sovětské družice Sputnik 1 v říjnu 1957. Příklon k tzv. poutavým žánrům, jako bylo sci-fi, měl být ale i nadále vyvažován populárně-naučným rozměrem, což byl i případ *Cesty do pravěku*.

Filmy *Baron Prášil* a *Vynález zkázy* oproti tomu vznikaly v době, kdy stále hlasitěji zazníval požadavek žánrové pestrosti. Jejich realizace již nebyla podmíněna vzděláváním publika. Zastupovaly svébytné žánry, navazující nikoliv jen na sovětskou, ale částečně i na západní vědeckofantastickou tradici.

Lea Mohylová píše o poetice vědecko-fantastických děl Julese Verna v trikových filmech Karla Zemana. Počínaje *Cestou do pravěku* osvětluje, jak Verneovo literární dílo ovlivnilo vybrané Zemanovy projekty, ať šlo o adaptace konkrétních knih (*Vynález zkázy*, *Ukradená vzducholoď*, *Na kometě*), nebo o snímky natočené na základě původních námětů (*Cesta do pravěku*). Oba autory fascinoval technický a vědecký pokrok i evoluce života na Zemi. Jejich postavy podle Mohylové bývají jednoznačně rozdělené na kladné a záporné a mívají potlačenou psychologizaci. Důležité pro ně bylo morální vyznění akcentující pacifismus a humanismus.

Druhý oddíl otevírá text Lukáše Skupy *Z filmařů výzkumníky. K historii produkce a mediální reflexe Cesty do pravěku*. Podle Skupy mohl ambiciózní, realizačně náročný film vzniknout ve velkorysých podmínkách díky zaváděnému konceptu výchovy uměním, rozvoji tvorby pro děti a významnému postavení Karla Zemana. Jeho animované filmy byly zásluhou festivalového uvádění a mnoha zahraničních ocenění vnímány jako reprezentativní díla zestátněné kinematografie.

Skupa si ve svém shrnutí produkční historie *Cesty do pravěku* všímá, jak byla již ve fázi příprav a natáčení posilována image výjimečného projektu, na plátnech československých kin dosud nespátřeného. Snaha tisku vytvářet pověst filmové události probíhala paralelně s odkláněním pozornosti od čistě atrakčních aspektů, spojovaných s komerční západní produkcí. Produkt socialistické kinematografie bylo od kapitalistické tvorby nutno jednoznačně oddělit.

Uplatnění a recepci *Cesty do pravěku* za tuzemskými hranicemi zmapoval Jakub Jiříšně. Festivalovou publicitu označuje za jeden z nejspolehlivějších prostředků, jak bylo v padesátých letech možné konkrétní československý titul zviditelnit pro zahraniční nákupčí. Kontakty se západními distributory byly jinak velmi omezené a ani

systém propagace domácích filmů v cizině zatím nebyl ustálen. Přes omezené možnosti průniku na zahraniční trhy byl Zemanův film uváděn v Západním Německu, Japonsku i USA. Americkým divákům byl ale prodáván v upravené verzi posilující jeho populárně-naučnou formu.

Dobovému přijetí v Japonsku se v samostatné kapitole věnuje tamější filmový historik Nobujuki Cugata, jehož shrnutí japonských kritických i diváckých ohlasů od padesátých let až do současnosti, kdy zejména nezávislí animátoři oceňují Zemanovu trikovou vynalézavost, přeložila do češtiny Anna Křivánková.

V prvním textu čtvrtého oddílu se Kateřina Šrámková věnuje dětskému herectví coby jednomu z důvodů úspěšnosti tuzemské tvorby pro děti a mládež. Šrámková připomíná, že tradice dětského filmu se začala soustavněji utvářet po zestátnění kinematografie v roce 1945. Padesátá léta pak označuje za formativní etapu tohoto specifického žánru. Mimo jiné stoupla produkce hraných filmů s dětskými herci. Jedním z nich byla *Cesta do pravěku*. Doktorandka z Filozofické fakulty Masarykovy univerzity pak mj. na základě reportáží z natáčení popisuje, jak se při Zemanově režii projevovaly obecné principy vedení mladých herců, později uplatněné také v jiných dětských snímcích.

Pedagogické poselství Cesty do pravěku aneb Družný kolektiv bez velitele je název studie historika Martina France, který se zamýšlí, jaké dobové okolnosti rozhodly o výchovném apelu filmu. Za klíčové považuje vykreslení hierarchických vztahů v rámci neformálního chlapeckého kolektivu. *Cesta do pravěku* podle něj stejně jako jiná díla reprezentující socialistický realismus – jen ne s tak rušivou nápadností – oslavuje kolektivismus tolerantní k chybám jednotlivců.

Indoktrinační kvality snímku zajímaly i Francovu kolegyni, historičku Doubravku Olšákovou. Vysvětluje, proč doboví ideologové chápali film jako vzorové dílo vědeckého ateismu, které se při výkladu vzniku života na Zemi neobrací k Bohu, ale k Darwinovi a jeho teorii evoluce. Napomohla tomu i spoluúčast respektovaného vědce Josefa Augusty, předního československého odborníka na paleontologii. Film měl pod rouškou dobrodružného žánru posloužit jako zbraň v boji za ateistickou společnost.

Poslední oddíl zahajuje Kateřina Svatoňová s archeologicko-mediální esejí *Konečně archeologie. Cesta do pravěku jako předchůdce digitální imaginace*. Podle vedoucí pražské Katedry filmových studií se ve filmu nestřetává pouze pokrokovost

s didaktičností, ale i starší a mladší estetické tradice. Film podle ní navazuje na ideje modernity z přelomu devatenáctého a dvacátého století. Zeman využíval postupů kinematografických průkopníků jako Méliès a své filmy budoval v duchu kinematografie atrakcí. Trikovou exhibicí zároveň v mnohém předjímal blockbustery digitálního věku (např. *Jurský park*).

Matěj Forejt s pomocí kognitivní teorie hledá klíč k emočnímu účinku *Cesty do pravěku*. Dochází k závěru, že Zemanova vynalézavost v oblasti triků zajišťuje filmu status reality a ukotvuje jej ve společenských a politických realitách socialistického Československa. Přes malou míru realismu tak diváci neměli problém věřit tomu, co viděli. Díky tomu snímek přes svou žánrovou příslušnost dokázal formulovat úkoly spjaté s dobovou politikou (viz výše zmíněný ateismus a kolektivismus).

Knihu uzavírá Ivan Adamovič, představující literárně-filmové kontexty *Cesty do pravěku*. Z žánrového hlediska podle něj šlo o unikát v českém i světovém měřítku, protože do té doby žádný film neukázal putování časem z přítomnosti do pravěku. V literatuře ovšem podobné výpravy probíhaly již od konce devatenáctého století. Adamovič uvádí četné příklady z ciziny i Čech, kde se krom naučných knih již uvedeného Josefa Augusty jednalo například o beletrizované „obrazy z pravěku“ s ilustracemi Zdeňka Buriana.

Soubor textů dohromady podává ucelenou představu o okolnostech příprav, realizace a uvádění zkoumaného snímku, o jeho přijetí i kulturních a politických kontextech, v nichž se o něm přemýšlelo a nadále přemýšlí. Známé skutečnosti nejsou opakovány, ale doplňovány a kriticky přezkoumávány. Kromě nich kniha podrobným, ale ne vysilujícím způsobem rozkrývá řadu dosud blíže nepopsaných aspektů Zemanova filmu i zestátněné kinematografie jako takové a představuje široký vějíř možností, jak uvažovat o podobně kanonizovaném, zdánlivě již ze všech úhlů ohledaném díle.

Lukáš Skupa (ed.), *Cesta do pravěku*. Praha: Academia 2023, 312 stran.